

ІСТОРІЯ ОБЛІКОВОЇ КУЛЬТУРИ ТЕРИТОРІЇ КРАЇН МАГРИБА

© Даньків Й. Я., Остап'юк М. Я., 2017

В статті автори звертають увагу на малодосліджену і маловідому в плані розвитку облікової культури західну частину Середземномор'я, названу з VII століття нашої ери як Магриб. На основі проведених досліджень автори зробили висновок, що Середземномор'я і всі держави, які виникали, змінювались і існують тут сьогодні, були колискою зародження світової облікової культури. Це країни Леванту, Давній Єгипет, країни античного світу, Греція і Рим, а згодом Італія, яка дала світу паростки сучасної бухгалтерії, зокрема: подвійний запис, рахунки, баланс, звітність.

Ключові слова: Магриб, Карфаген, араби, абак, арабські цифри, облікова культура, фінікійці, торгівля, Давній Рим, експортер, хлібний флот, сільське господарство, рахунки, рахівництво, ринки збуту, державні фінанси, Середземномор'я.

J. J. Dankiv¹, M. J. Ostap'yuk²¹Uzhhorod National University,²Carpathian Institute of entrepreneurship of University «Ukraine»**HISTORY CULTURE ACCOUNTING TERRITORIES OF THE MAGHREB**

© Dankiv J. J., Ostap'yuk M. J., 2017

Based on previous studies, authors may safely conclude that the Mediterranean and all States that have emerged, changing and there are today, were the cradle of the birth of global accounting culture. These are the countries of the Levant, Ancient Egypt, the countries of the ancient world, Greece and Rome, and later Italy, which gave the world modern accounting sprouts, including: double entry, accounts, balance accounts.

In the article, the authors pay attention to a little-known and little explored in terms of accounting culture of the western part of the Mediterranean called the VII century BC as the Maghreb. This name was given medieval Arab geographers and historians country located to the west of Egypt and the Arabian Peninsula, by the way, it survived until now, and thanks to the French entered the European languages.

Maghreb (Al-Maghrrib) means "west" or "land where the sun sets." It includes Mauritania, Western Sahara, Morocco, Algeria, Carthage, Tunisia, Libya. In these countries conquered by the Arabs in the I millennium BC, existed before, a number of cultures that have contributed to the development of global accounting.

Carthage (Phoenician state with its capital in the same city, which existed in ancient times, in northern Africa, in the modern Tunisia) was the first civilization in these areas. Founded by the Phoenicians from Tyre city, which had a well-developed accounting culture, he could tell us many interesting things. However, the history of culture of the accounting period is silent. In the article the authors seek to shed light on this little-known historical period.

After Carthage came to Rome later formed the African kingdom Barbarians, Byzantium. At the end of VII century the Arabs began to move in that in the first and second millennia BC formed after the wars of conquest on these lands, forming the above Maghreb states.

All these historical stages of the western part of the Mediterranean culture in the plane of the discount authors seek to reflect the proposed scientific work.

Key words: Maghreb, Carthage, Arabs, abacus, Arabic numerals, accounting culture, Phoenicians, trade, Ancient Rome, exporter, grain fleet, agriculture, accounts, accounting, markets, state finances, Mediterranean.

Постановка проблеми. У працях істориків та економістів, і в минулих, і сучасних, практично немає інформації про історичний розвиток облікової культури західної частини Середземномор'я, особливо Карфагену. Карфаген (фінікійська держава із столицею в однойменному місті, яка існувала у давнину, на півночі Африки, на території сучасного Тунісу) був першою цивілізацією на цих територіях. Заснований фінікійцями з міста Тір, які мали досить розвинену облікову культуру, він міг би розповісти нам багато цікавого. Однак історія облікової культури цього періоду мовчить. Досліджуючи облікову культуру країн Середземномор'я, Леванту, Єгипту, Давнього Риму і Греції, періоду середньовіччя, особливо міст-держав Італії, автори стверджують, що ця частина Середземномор'я майже не відображена в обліково-історичному матеріалі. Пропонованою статтею автори прагнуть доповнити практично відсутню інформацію щодо цієї частини Середземномор'я.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вчені, які працюють в історично-економічній, обліково-правовій площині, самі того не підозрюючи, багато уваги приділяли і приділяють країнам середземноморського басейну. Відомі праці таких вчених, як Н. Кипарисов [3, 4, 5], Т. Малькова [6], Я. Соколов [12, 13], Раймонд де Рувер [11]. Наші українські вчені теж плідно працюють в цьому плані, особливо Й. Даньків [2, 8, 9], М. Лучко [9], В. Нестеров [7], М. Остап'юк [2, 8, 9], І. Яремко [14].

Мета дослідження – відкрити невідомі сторінки облікової культури західної частини Середземномор'я і таким чином замкнути коло навколо попередньо-розглянутих країн цього регіону Єгипту, Леванту, Греції, Кіпру, Туреччини, Давнього Риму, а згодом Італії. З повнішою ймовірністю можна підтвердити те, що облікова культура на нашій планеті, її перші паростки, почала формуватись саме в цьому регіоні.

Основний матеріал. Як зазначено вище, Карфаген був найпершою цивілізацією, яка виникла на цих теренах, а точніше на території сучасного Тунісу, де постійно проводять археологічні розкопки. Історія і древня культура Карфагену, зокрема й облікова, безпосередньо зв'язана з фінікійцями, які заснували це історичне місто-державу. Тому, щоб вести мову про Карфаген, який перейняв усе зі своєї батьківщини фінікійського міста Тір, потрібно звернутись до фінікійської історії і культури.

Почавши свій «морський бізнес» з рибальства, фінікійці дуже швидко переорієнтовуються на морську торгівлю, їхні риболовецькі села перетворюються на багаті міста.

Перебудовані і краще оснащені судна плавають по всьому Середземномор'ю в пошуках дешевої сировини і товарів, засновуючи кругом міста-колонії. Як окремих народ, фінікійці унікальні своїми дивовижними морехідними досягненнями. Засновуючи свої міста вздовж середземноморського узбережжя, вони об'єктивно створювали умови для морської торгівлі.

Відомо, що ще в II тис. до н. е. існували торгові зв'язки між фінікійськими містами і Єгиптом. Найбільшого розвитку торгівля досягла, починаючи з XII ст. до н.е. Окремі фінікійські міста перетворились на самостійні міста-держави. Ці невеликі анклавні готові були швидше платити данину материковим державам, за умови, що ті не заважатимуть їм вести торгівлю, ніж вести з ними війни. Фінікійці в пошуках торгових шляхів доходили до Атлантичного узбережжя і навіть Британії, звідки привозили олово. Їхні міста-колонії розташовувались в Іспанії, в Сицилії, на Сардинії і Корсиці, але найбільше значення мали північноафриканські колонії з центральним містом-державою, супротивником Риму – Карфагеном.

Карфаген фінікійці заснували в 823 р. до н. е. В усіх фінікійських містах разом з морською торгівлею і морськими зв'язками також велась і сухопутна торгівля з Аравією, Персією, Вірменією та ін. Було досить розвинене виробництво. Фінікійці вдосконалили технологію отримання скла, першими розробили технологію одержання з моллюсків пурпуру. Фінікійські мануфактури виробляли вироби з металу, слонової кості, скла, чорного дерева, червоного (пурпурного) шовку, шерсті тощо.

Розвиток торгівлі, освоєння берегів Середземного моря, дослідження Африки на предмет дешевої сировини, розвиток ремесел, мануфактур вимагав і належного обліку майна, сировини та матеріалів, витрат виробництва.

На основі нещодавно знайдених клинописних табличок, у фінікійському, тепер лівійському місті Сидон, можна зробити висновок, що спочатку облік у фінікійських містах-держав вівся на основі шумеро-вавилонської культури. Тісні торгові контакти з Єгиптом дозволили фінікійцям використовувати папірус. Виникла потреба вести рахунки, облік. Клинопис тут не підходив, потрібно було щось інше. І фінікійці створюють алфавітне письмо, яке стало основою грецького алфавіту та латиниці.

Безперечно, згодом Давня Греція, елліністичні держави утворені після завоювань О. Македонського, мали вплив на організацію обліку в фінікійських містах.

На північно-африканському узбережжі Середземного моря, в Карфагені, облік з винайденням фінікійцями лінійного письма вівся спеціально призначеними для цього особами. Вища цивільна влада в Карфагені, була сконцентрована в двох осіб (буфетів), які особливо контролювали всі фінансово-економічні, господарські та торгові відносини. Їм була підпорядкована ціла армія суддів, скарбників (мхашбів), «наглядачів за ринками» (махазів), і писарів (соферів). За цю роботу власті Карфагену не платили, тому її обіймали люди з великими статками. Це була вже своя система обліку.

Утримання війська в боротьбі з Римом вимагали жорсткого обліку і контролю за військовими витратами. Міста-колонії, з якими Карфаген уклав альянс, здійснюють контроль над Гібралтаром як військовий, так і митний, ведеться ринкова торгівля.

Відомий Карфагенський полководець Ганнібал був також видатним політиком і економістом. Після повернення з Італії і поразки, одержаної від Риму, Ганнібал усю свою енергію направив на перебудову політичного і економічного життя Карфагену. У 196 р. до н.е. його обирають суфетом, через народні збори, він проводить низку політичних і економічних законів. Забезпечивши собі політичний вплив, Ганнібал береться за перебудову і впорядкування фінансової системи, посилює контроль і облік за надходженнями і витратами державних коштів, викриває методи, за допомогою яких здійснювались зловживання. Фактично він перший, історично відомий, борець з корупційними схемами.

Всі ці заходи і нововведення Ганнібала дали змогу Карфагену сплачувати контрибуції, не позичаючи грошей у приватних осіб і не піднімаючи податки.

Друге століття до нашої ери хоч і стало добою політичного занепаду Карфагену, але це було століття тривалого миру. Відроджувалась торгівля, зокрема транзитна, на високий рівень піднялось сільське господарство. Саме на цей час припадає діяльність Магона, карфагенського вченого з питань сільського господарства. Його праця, переведена на латину, дійшла до наших днів. Карфаген стає потужним експортером зерна і олії. Місто повернуло собі славу економічного центру усього Західного Середземномор'я. Облік у Карфагені, як і в елліністичних державах, залишив за собою грецький слід. Було багато податків, особливо від жнив і збору урожаю. Особлива увага приділялась складському господарству та складському обліку зерна.

На зразок грецьких трапез у Карфагені існували банківські установи, які підпорядковувались керівництву міста.

З середини III ст. до н. е. в країнах Середземномор'я з'являються римські купці. Крім торгово-економічної функції, вони ведуть і розвідувальну роботу, особливо стосовно Карфагену і Греції. Тогочасний Рим не міг змиритися з успіхами цих держав, і в 146 р. до н. е. підкорив їх. Карфаген було спалено і знищено. Згодом на цьому місці з ініціативи Юлія Цезаря засновано колонію Юлію Карфагенську. Поступово новий Карфаген стає адміністративно-економічним центром африканських колоній Риму. Тут інтенсивно розвивається сільське господарство, торгівля. Північна Африка стає основним постачальником хліба для імперії. В Карфагені заснований спеціальний «хлібний флот» імперії. Завдяки податкам і митам з Африки Карфаген з півмільйонним населенням стає другим після Александрії містом на всьому північноафриканському узбережжі.

В римську епоху перед Карфагеном відкрилася нова сторінка облікової культури. Облік, як і в Давньому Римі, вівся на бронзових, дерев'яних навощених дощечках, згодом на папірусі, що дало змогу використовувати в облікових процесах книги. В Карфагені, як і в інших провінціях, велась книга-браворіум (Bravarium), в якій відображались кошторисні витрати і їхнє виконання. Рахунки та облік здійснювались римськими цифрами.

У жовтні 439 року ватажок варварів Гейзеріх здобув Карфаген. «Хлібний флот» він перебрав на військову флотилію. Утворилось так зване Африканське королівство. Майно городян було конфісковано на користь королівської скарбниці. Вівся жорсткий облік фінансів, король Гейзеріх почав карбувати монети. За наступників Гейзеріха розвивались ремесла, будівництво, культура, відновились і набула нового розвитку торгівля. Налагоджуються торгові зв'язки Карфагену з Італією та іншими країнами Середземного моря. В місті був цілий район, де проживали іноземні неогоціанти і купці.

Королі взяли під свою опіку і захист карфагенських купців. Щодо обліку, то його не могли вести інакше, як відповідно до римської облікової системи, яка увібрала в себе всі переваги і риси грецької та східної облікових культур.

Згодом Карфаген приєднала Візантія, яка утворила Карфагенський або Африканський екзархат, де влада була сконцентрована в намісника (екзарха).

В 688 році араби повністю завоювали, а потім і знищили Карфаген. Почалася арабська сторінка західних земель північноафриканського узбережжя Середземного моря.

Цю територію почнуть називати Магриб, а арабські держави, що на ній утворились, країнами Магрибу. Країни Магрибу принесли з Індії нову систему рахівництва, яку ми сьогодні називаємо арабською. Згодом ця рахункова система перекочувалась в Європу і поширилась у всьому світі. Цим ми завдячуємо відомому італійському математику Леонардо Фібоначчі (1170–1250). Батько Фібоначчі в торгових справах часто бував в Алжирі, і Леонардо вивчав там математику в арабських учителів. Це свідчить про високий рівень обліку і рахівництва країн Магрибу. Також Фібоначчі побував практично в усіх країнах Магрибу і Леванту, а також у Візантії і Сицилії. Він вивчав праці відомих арабських математиків (таких як аль Хорезмі, Абу Каміл) та інших. Таким чином, країни Магрибу замінили римське рахівництво арабським і внесли позитивні зміни в ведення рахівництва та обліку.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, автори, опираючись на певний історичний і археологічний матеріал, намагались в'яснити вклад і роль країн Магрибу в європейську і світову облікову культуру. З усього викладеного матеріалу зрозуміло, що Середземномор'я було фундаментом утворення облікових культур трьох континентів: Європи, Азії і Африки. Кожна з них давала щось своє і водночас збагачувалась коштом інших.

Подальші дослідження історичних аспектів будуть направлені на дослідження облікової культури території країн Леванту (в широкому розумінні це Сирія, Ліван, Ізраїль, Єгипет, Туреччина, Греція, Кіпр, а в вузькому – Ліван і Сирія). З цих країн, на думку вчених-істориків, походить писемність, яка була викликана передусім необхідністю рахунку внаслідок розвитку матеріального виробництва.

1. Бутинець Ф. Ф. *Історія розвитку бухгалтерського обліку. Частина 1.: навч. посіб.* / Ф. Ф. Бутинець. – Житомир: ЖІТІ, 1999. – 928 с. 2. Даньків Й. Я. *Історичні нариси обліково-правової культури: Європа і Україна (від зародження до наших днів): монографія* / Й. Я. Даньків, М. Я. Остап'юк. – Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2015. – 160 с. 3. Кипарисов Н. А. *Общее и торговое счетоводство* / Н. А. Кипарисов – М – Л.: Госиздат, 1928. – 427 с. 4. Кипарисов Н. А. *Теория двух рядов* / Н. А. Кипарисов // *Счетная мысль.* – 1926. – № 1. – С. 12. 5. Кипарисов Н. А. *Теория бухгалтерского учета* / Н. А. Кипарисов. – Москва: Госпланиздат, 1940. – 328 с. 6. Малькова Т. Н. *Древняя бухгалтерия: какой она была?* – М.: Финансы и статистика, 1995. – 304 с. 7. Нестеров В. Т. *Упрощенное книговодство и податки* / В. Т. Нестеров. – Львів. – 1935. – 128 с. 8. Остап'юк М. Я. *Історія бухгалтерського обліку: світ і Україна: курс лекцій: навч. посібник* / Остап'юк М. Я., Лучко М. Р., Даньків Й. Я. – К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2006. – 170 с. 9. Остап'юк М. Я. *Історія бухгалтерського обліку: навч. посіб.* – 2-ге вид., випр. і доп./ М. Я. Остап'юк, М. Р. Лучко, Й. Я. Даньків. – К.: Знання, 2009.– 279 с. 10. Пачолі Л. *Трактат о счетах и записях.* – Москва: Статистика. 1974. – 160 с. 11. Рувер Р. *Как возникла двойная бухгалтерия* / Раймонд де Рувер. – Москва: Госфиниздат, 1958. – 67 с. 12. Соколов Я. В. *Очерки по истории бухгалтерского учета.* – Москва: Финансы и статистика, 1991 – 400 с. 13. Соколов Я. В. *Бухгалтерский учет: от истоков до наших дней: пособие для вузов* / Я. В. Соколов. – Москва: Аудит, ЮНИТИ. 1996. – 638 с. 14. Яремко І. Й. *Історія обліку, аналізу та аудиту: навч. посіб.* / І. Й. Яремко, О. С. Лемішовська. – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2015. – 220 с.